ANADOLU ARAŞTIRMALARI

JAHRBUCH FUR KLEINASIATISCHE FORSCHUNG

SAYI/ISSUE

21

AnAr 21 ISSN: 0569-9746 E-ISSN: 2667-629X

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ANADOLU
ARAŞTIRMALARI

JAHRBUCH FUR KLEINASIATISCHE FORSCHUNG

ANNALS OF ANCIENT ANATOLIA

21

ISSN:0569-9746
E-ISSN:2667-629X

İSTANBUL - 2018

ANADOLU ARAŞTIRMALARI
JAHRBUCH FUR KLEINASIATISCHE FORSCHUNG

Yılda bir sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.
Yılda bir sayı yayınlanmaktadır.

Sayı:21
Yıl: 2018
ISSN 0569-9746
E-ISSN: 2667-629X
Basım: 2018

This is a scholarly, international, peer-reviewed, open-access journal published international journal published once a year.

Issue: 21
Year: 2018
ISSN: 0569-9746
E-ISSN: 2667-629X
Printed: 2018

Anadolu Araştırmaları = Jahrbuch für Kleinasiatische Forschung
İstanbul:İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi,
c.: resim, harita, tablo; 24 cm.

1955- yılından itibaren yayınlanmaktadır.

Published since 1955-

© Telif Hakları Kanunu çerçevesinde makale sahipleri ve Yayın Kurulu'nun izni olmaksızın hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz. Yazıların bilim, dil ve hukuk açısından sorumluluğu yazarlarına aittir.

© The contents of the journal are copyrighted and may not be copied or reproduced without the permission of the publisher. The authors bear responsibility for the statements or opinions of their published articles.

Elektronik ortamda da yayınlanmaktadır:
http://dergipark.gov.tr/iuanadolu
Ulaşmak için tarayınız:

This journal is also published digitally.
http://dergipark.gov.tr/iuanadolu
Scan for access:

1. ARKEOLOJİ – TÜRKİYE.
2. ARKEOLOJİK ARAŞTIRMALAR – SÜRELİ YAYINLAR

1. ARCHAEOLOGY – TURKEY
2. ARCHAEOLOGICAL STUDIES – PERIODICAL PUBLICATION

Anadolu Araştırmaları Dergisi iThenticate intihal tespit programı kullanmaktadır.

This journal uses the iThenticate plagiarism detection program.

Yazışma Adresi:
Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü,
Adres: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Anadolu Araştırmaları Dergisi

Correspondence Address:
Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR
Istanbul University, Faculty of Letters,
Department of History
Adress: Istanbul University, Faculty of Letters,
Annals of Ancient Anatolia

Ordu Cad. No: 6, 34459 Laleli/İstanbul
E. Posta: anadoluarastirmalari@istanbul.edu.tr
Tel: +90(212) 440 00 00/15929

ANADOLU ARAŞTIRMALARI

YAYIN SAHİBİ / OWNER

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ

YAYIN SAHİBİ TEMSİLCİSİ/REPRESENTATİVE OF OWNER
Prof. Dr. Hayati DEVELİ
Edebiyat Fakültesi Dekanı

SORUMLU MÜDÜR/DIRECTOR
Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD
Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR (Müdür)
Prof. Dr. Güler ÇELGİN
Prof. Dr. Mahmut KARAKUŞ
Prof. Dr. Şevket DÖNMEZ
Doç. Dr. Erkan KONYAR
Doç. Dr. Meltem ALPARSLAN
Dr. Öğr. Üyesi Emre ERTEN

EDİTÖRLER/EDITORS
Prof. Dr. Mustafa H. SAYAR
Doç. Dr. Erkan KONYAR
Araş. Gör. Armağan TAN

YAYINA HAZIRLAYAN ve TASARIM
PREPARED AND DESIGN B Y
Araş Gör. Armağan TAN

İSTANBUL-2018

ANADOLU ARAŞTIRMALARI
21

İÇİNDEKİLER/TABLE OF CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ-RESEARCH ARTICLES

ONUR SADIK KARAKUŞ
Karadeniz ve Anadolu Kentlerinde Theos Hypsistos Kültü
The Cult of Theos Hypsistos in the Black Sea and Anatolian Cities **1-20**

HALE TÜMER
Doğu Toros Petroglifleri: Tırşin Yaylası ve Çevresi
East Taurus Petroglyphs: Tırşin Plateau and Its Surroundings **21-41**

MAHMUT BİLGE BAŞTÜRK
Şarhöyük MÖ 2. Binyıl Mimarisi Üzerine Ön Gözlemler
Preliminary Observations on the 2nd Millennium Architecture at Şarhöyük **42-55**

ESRA ALP
Bottle Shaped Vessels in Anatolia and the Syrian Bottle
Anadolu'da Şişe Biçimli Kap Formları ve Suriye Şişesi **56-75**

İSMAİL BAYKARA - BERKAY DİNÇER - SERKAN ŞAHİN
Gürgürbaba Tepesi: Alt ve Orta Paleolitik Dönem Buluntu Yerleri, Erciş-Van
Gürgürbaba Hill: Lower and Middle Paleolithic Sites, Erciş-Van **76-104**

HARUN DANIŞMAZ
Political Relations between the Urartian and Assyrian Kingdoms: A Regional Comparison in Areas of Conflict
Urartu Krallığı ile Assur Arasındaki Siyasi İlişkiler: Çatışma Alanlarında Bölgesel Bir Karşılaştırma **105-123**

NİLGÜN COŞKUN
Keban Projesi: Ağın Hoşrik Mevki ve Kalecikler Kurtarma Kazılarına Yeni Bir Bakış
A New Look at Ağın Hoşrik and Kalecikler Area Rescue Excavations **124-153**

HABERLER-NEWS

RABİA AKARSU
"Doğu Anadolu Arkeolojisinin Sorunları ve Çözüm Önerileri Paneli" Üzerine
The Panel on the "Problems and Solution Suggestions of Eastern Anatolian Archaeology" **154-179**

“Bir vatanın sahibi olmanın yolu,
o topraklarda yaşanmış tarihi olayları bilmek,
doğmuş uygarlıkları tanıma ve sahip olmaktan geçer.”

“The path to own a homeland is to know
the historical events which have taken place on that land,
to know and own the civilisations born on that land.”

Haberler
News
AnAr, *21*, 154-179.

"Doğu Anadolu Arkeolojisinin Sorunları ve Çözüm Önerileri Paneli" Üzerine[1]

Rabia Akarsu[2]

Öz

Atatürk Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI yürütücülüğünde 15 Ocak 2018 tarihinde gerçekleşen "Doğu Anadolu Arkeolojisinin Sorunları ve Çözüm Önerileri Paneli" bölge arkeolojisi için bir ilki teşkil etmiştir. Doğu Anadolu Bölgesi arkeolojisinin Paleolitik Dönemden Ortaçağ sonuna kadar ele alındığı panelde konusunun uzmanı arkeologlar ve uzmanlar söz almıştır. Bu konuşmalarda ele alınan konuların daha geniş çapta duyurulması adına titizlikle elden geçirilen ve hazırlanan bu makale umarız Doğu Anadolu arkeolojisine yönelik araştırmaların artmasını sağlar.

***Anahtar Kelimeler**: Doğu Anadolu Arkeolojisi, Paleolitik, Neolitik, Karaz, M.Ö. 2. Binyıl Boyalıları, Demir Çağı, Klasik Arkeoloji*

The Panel on the "Problems and Solution Suggestions of Eastern Anatolian Archaeology"

Abstract

"Panel on the Problems and Solution Proposals of Eastern Anatolian Archeology" which was held on 15 January 2018 by Mehmet IŞIKLI, Professor of Archaeology at Ataturk University, was first for archeology of that region. Archaeologists and experts discussed the Eastern Anatolian Archaeology which from the Paleolithic Age to the end of the Middle Ages. We hope that this article which carefully prepared in order to announce to a wider extent the issues discussed in these speeches will help to increase the researches on Eastern Anatolian archaeology.

***Keywords**: Eastern Anatolian Archaeology, Paleolithic, Neolithic, Kura-Araxes Culture, Painted Ceramic Culture in 2nd. Mill. BC, Iron Age, Classical Archaeology*

[1] Geliş-Submitted: 24.05.2018 – Kabul-Accepted: 11.08.2018
Atıf/Citation: Akarsu, R. (2018). "Doğu Anadolu Arkeolojisinin Sorunlari ve Çözüm Önerileri Paneli" Üzerine. *Anadolu Araştırmaları*, *21*, 154-179.
[2] Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Anabilim Dalı, Erzurum.
E-mail: ozcanrabia@gmail.com - Orcid ID: 0000-0002-0352-5078

Sunuş

15 Ocak 2018 tarihinde Erzurum Atatürk Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nün bir etkinliği olarak Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI yürütücülüğünde *"Doğu Anadolu Arkeolojisinin Sorunları ve Çözüm Önerileri Paneli"* gerçekleştirilmiştir. Karaz (1942, 1944), Pulur (1960), Güzelova (1961) gibi Doğu Anadolu Bölgesinde Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en erken kazılarının gerçekleşmesine öncülük eden Atatürk Üniversitesi'nde böylesi bir etkinliğin gerçekleşmesi anlamlı ve son derece önemliydi. Doğu Anadolu arkeolojisi adına heyecan uyandıran bu panele bölgede çalışmalar gerçekleştiren Atatürk Üniversitesi başta olmak üzere İstanbul, Ege, Yüzüncü Yıl, Anadolu ve Ardahan üniversitelerinden bilim insanları ile Erzurum Arkeoloji Müzesi ve Erzurum Restorasyon ve Konservasyon Bölge Laboratuvarı Müdürlüğü katılım göstermiştir.

Panelin başlıca hedefi, arkeolojik anlamda daha çok Kura-Aras, 2. Binyıl Boyalıları ve Urartu kültürleriyle ön plana çıkan Doğu Anadolu Bölgesi'nin Paleolitik Dönemden başlayarak Orta Çağ sonuna kadar olan sorunlarının belirlenmesi ve çözüm odaklı olarak ele alınmaya çalışılmasıdır. Atatürk Üniversitesi Sanat Tarihi bölüm başkanı Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ'ın moderatörlüğünde yaklaşık 4 saat kadar süren ve kronolojik olarak 4 oturum halinde gerçekleşen panelde toplam 13 konuşmacı Doğu Anadolu arkeolojisi adına uzman oldukları konular hakkında sorunlar ve çözüm önerilerini içeren konuşmalar yapmıştır. Her oturum, dinleyicilerin sorduğu sorulara katılımcıların verdiği cevaplarla son bulmuştur.

"Prehistorik Dönem Araştırmalarına Dair Sorunlar ve Çözüm Önerileri" başlıklı ilk oturumda Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI, Doç. Dr. Erkan KONYAR, Dr. Öğr. Ü. Haluk SAĞLAMTİMUR ve Dr. Öğr. Ü. Rabia AKARSU, Doğu Anadolu Bölgesi'nde Paleolitik Dönemden Demir Çağları sonuna kadar olan süreç ile ilgili araştırmalar konusundaki sorunlardan bahsetmişlerdir. Urartu Dönemi kazılarında başkanlık yapan veya bu dönem kazılarında yer almış olan Prof. Dr. Mehmet KARAOSMANOĞLU, Prof. Dr. Rafet ÇAVUŞOĞLU, Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI, Doç. Dr. Erkan KONYAR ve Dr. Öğr. Ü. Mahmut Bilge BAŞTÜRK'ün söz aldığı *"Urartu Arkeolojisinin Sorunları ve Çözüm Önerileri"* başlıklı II. oturumda, daha çok kronoloji noktasında sıkıntıların olduğundan ve bu konuda getirilebilecek çözüm önerilerinden bahsedilmiştir. *"Doğu Anadolu Bölgesindeki Klasik Arkeoloji ve Orta Çağ Hakkındaki Sorunlar ve Çözüm Önerileri"* başlıklı III. oturumda söz alan Dr. Öğr. Ü. Sami PATACI ve Dr. Öğr. Ü. Yasin TOPALOĞLU, Klasik Arkeoloji ve Orta Çağ Arkeolojisi adına bölgede araştırmaların yok denecek kadar az olmasının nedenleri üzerine konuşma yapmıştır. *"Kazılar ve*

Yerel Yönetimlerle Arasındaki İlişkiler ve Sorunlar" başlıklı son oturumda ise Doç. Dr. Mustafa KARABIYIKOĞLU, Dr. Öğr. Ü. Haluk SAĞLAMTİMUR, Dr. Gülşah ALTUNKAYNAK (Erzurum Arkeoloji Müzesi), Erzurum Arkeoloji Müzesi Müdürü Mustafa ERKMEN ve Erzurum Restorasyon ve Konservasyon Bölge Laboratuvarı Müdürü Lokman KEMALOĞLU tarafından kazılara ilişkin mevcut mevzuatlar ve yönetimsel konular hakkında yaşanan sorunlar ve bunlara getirilebilecek çözüm önerileri ele alınmıştır.

Doğu Anadolu arkeolojisinin sorunlarının konuşulduğu bu panelde kronolojik olarak planlanmış oturumlar sohbet havasında gerçekleşmiş ve panelistlerin sözlü olarak dile getirdiği görüş ve önerileri panel sırasındaki söz alma sıralarına göre bu yayında bir araya getirilmiştir.

I. Oturum: Prehistorik Dönem Araştırmalarına Dair Sorunlar ve Çözüm Önerileri (Paleolitik Dönemden Demir Çağları Sonuna Kadar Olan Süreç)

Dr. Öğr. Ü. Rabia AKARSU:
(Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü)

Öncelikle Doğu Anadolu arkeolojisi adına ses getireceğine inandığım bu panelin gerçekleşmesine öncülük eden sayın hocam Prof. Dr. Mehmet Işıklı'ya tüm katılımcılar ve dinleyiciler adına teşekkür etmek istiyorum. Gerçekten bölge arkeolojisinin çok sayıda sorunu bulunmaktadır. Özellikle Erzurum ve civarının Prehistoryası için konuşmak gerekirse bölgede Kura-Aras kültürü öncesinde Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik Dönem ile ilgili bilgilerimiz diğer bölgelere göre oldukça yetersiz kalmaktadır. Bunun en büyük nedeni ise bölgede yapılan araştırmaların yetersiz oluşudur. Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde Paleolitik Dönem hakkında bilgimiz 1940larda Kılıç Kökten'in yapmış olduğu araştırmalarla sınırlı kalmaktadır. Erzurum Ovasında Paleolitik Döneme ait tek tük saptanan obsidyen aletler ile yeterince araştırılamamış obsidyen işliklerin varlığı bilinse de stratigrafi ortaya koyan bir kazının eksikliğinde tüm bilgiler havada kalmaktadır.

Bir başka konu ise mağaralarda ve kayalar üzerinde tespit edilen resimlerin tarihlendirilmesi sorunudur. Tüm Anadolu'da kaya resimlerinin tarihlendirilmesi elbet çok zor bir konudur çünkü en erken dönemden itibaren bir ilkellik içermektedirler. Kökten tarafından Kars Bölgesinde Yazılıkaya kaya üstü resimlerinin Paleolitik Döneme ve Kurbanağa Mağarası duvarları üstündeki resimlerin Geç Neolitik Döneme tarihlendirilmesine halen şüpheyle yaklaşılmaktadır. Bu noktada belirtmek isterim ki, Kuzeydoğu Anadolu

Bölgesi'nde Neolitik Dönem ile ilgili bilgilerimiz yok denecek kadar azdır. Bunun en büyük sebebi stratigrafi ortaya koyan kazıların olmayışıdır. Mehmet Özdoğan'ın Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Van Bölgesi için öne sürdüğü *"dağ neolitiği"* kavramının Erzurum ve civarı için uygun olabilirliği dağlık bölgelerde yapılacak bu yöndeki yüzey araştırmalarıyla ortaya çıkacaktır. Kaya üstü resimlerinin tarihlendirmeleri sıkıntılı belki ama bu anlamda yeni geliştirilen yöntemlerden *"AMS radyokarbon tarihleme yönteminin"* Anadolu'da uygulanabilmesi sağlanmalı. Bu özellikle Afrika ve Avrupa ülkelerinde kaya resimlerinde uygulanan organik aşı boyalarından yola çıkılarak yapılan bir tarihlendirmedir. Belki bu teknik uygulanarak bazı tarihlendirmelerde doğruluk oranı ortaya konulabilir.

Erzurum ve civarında ova seviyesinde de tespit edilebilmiş bir Neolitik Dönem yerleşim yeri yoktur. Ancak Hamit Zübeyr Koşay 1960 yılında Pulur Höyük'te yaptığı kazıların sonucuna değindiği yayınında, ele geçen birkaç Neolitik Döneme ait olabilecek parçadan bahsetmektedir. Tarihlendirmelerin doğruluğu ancak bölgede yapılacak birden fazla höyük kazısıyla anlaşılabilecektir. Belki de Doğu Anadolu'nun dağlık Kuzeydoğu kesiminde çevre bölgelerden farklı olarak gelişen bölgesel özellikte bir Neolitik kültür hâkim olabilir, bunu araştırıp bulmak gerekir. Son olarak söylemek istediğim konu ise bölge arkeolojisi adına *Pulur Höyük'e* önem vermemizdir. Çünkü Pulur Höyük, bölge kronolojisinin ortaya konabileceği erken dönem höyüklerinden birisi ve günümüzde kaçak kazılarla oldukça tahrip edilmektedir. Burada yakında Erzurum Arkeoloji Müzesi ile ortak olarak başlatılmak üzere bir kazı projesi hazırlığı içerisindeyim. Özellikle Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinin erken dönemleri ile ilgili problemlerin Pulur Höyük kazılarıyla başlayarak çözülebileceğini umut ediyorum. Benim ortaya koyabileceğim sorunlar ve çözüm önerileri bu şekildedir.

Doç. Dr. Erkan KONYAR:
(İstanbul Üniversitesi, Tarih Bölümü)

Doğu Anadolu Arkeolojisinin sorunlarını elbette ki bu kısa süre içinde tartışmamız, sonuca bağlamamız ve çözüm önerileri üretmemiz oldukça zor olacaktır. Bölgede temel sorunlardan birisi, MÖ 2. Binyıl ve Erken Demir Çağını kapsayan arkeolojik süreci açıklama noktasındadır. Bu süreçleri kronolojik veya materyal kültür anlamında tanımlamaya ve bir stil kritiği yapmaya çalıştığımız eserler daha çok yüzey araştırmaları ve kaçak kazılarda elde edilen verilerdir.

Doğu Anadolu Bölgesi Erken Demir Çağı çanak çömlek geleneğini tam olarak tanımlayabilmiş değiliz. Örneğin yivli çanak çömleklerin artık Urartu

merkezlerinde veya mezarlıklarında da kullanılabildiğini biliyoruz. Olasılıkla Erken Demir Çağı'nda başlayan bu çanak çömlek kültürü uzun bir süre, kırsal, geleneksel yaşam formatlarında devam etmiştir. Bu nedenle stratigrafik verilerle yeterince desteklenmeyen çanak çömlek tipleri ve mal gruplarının tarihlemede kullanılması çok sağlıklı bir yaklaşım olmayacaktır. Özellikle Erzurum bölgesinde MÖ 2. Binyıl ve Erken Demir Çağı ile ilgili çok ciddi sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunların yüzey araştırmaları ile çözümlenmesi pek mümkün görünmemektedir. İlginç bir biçimde Kuzeydoğu Anadolu Bölgesinde uzun soluklu arkeolojik kazı bulunmamaktadır. Doğu Anadolu'nun MÖ 2. Binyılı ve Erken Demir Çağı hakkında bilgiler daha çok Van Gölü havzasında yapılan Urartu kazılarından gelmektedir. MÖ 2. Binyıl ve Erken Demir Çağı adına yeterli kazı malzemesinin olmaması, mevcut eserlerin satın alma yoluyla müzeye gelmesi ve bu eserler üzerinde bilimsel çalışma yapılması tespitleri oldukça sıkıntılı hale getirmektedir. Bölgede bu arkeolojik sorunların bir kısmını gidermek adına birkaç kurgan kazısı yapılabilir. Bu bölgede bildiğim kadarı ile Aynur Özfırat'ın Bozkurt Kurganları kazısı hariç kurgan kazısı yapılmadı. Fakat bu kazıda da tanımlanabilir ve yeterli *in situ* malzeme ele geçmemiştir.

Erken Demir Çağı noktasında Urartu Dönemi'ne geçiş bence büyük bir problem teşkil etmektedir. Bu kapsamda daha önce de belirttiğim üzere Doğu Anadolu coğrafyasına yayılan yivli seramiklerin kronolojisi konusunda da problem olduğunu düşünmekteyim. Çünkü bu malzeme grubuyla birlikte Van Gölü Havzasında yapılan kazılarda kontekste baktığımızda yoğun biçimde Urartu malzemesi gelmektedir. Benim düşüncem, Urartu'dan önce burada yaşayan yerel halkın da bu malzemeyi kullandığı Urartu Döneminde de devam ettiği ve Urartu'dan sonra da varlığını korumaya devam ettiğidir. Doğu Anadolu'nun arkeolojik sorunları hakkında benim söyleyeceklerim bu kadar.

Dr. Öğr. Üyesi. Haluk SAĞLAMTİMUR:
(Ege Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü)

Doğu Anadolu kavramı sadece Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasal sınırları içinde kalan topraklar değildir. Coğrafi açıdan bu terim daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Morfolojik açıdan Doğu Anadolu, kuzeydoğuda Kura çöküntüsüne, doğuda ise Urmiye platosuna kadar uzanır. Batıdaki sınır genellikle Fırat nehrinin çizdiği kavis ile belirlenir. Doğu Anadolu kavramı güneyde Toros dağları ile sona erer. Doğu Karadeniz dağları ise bölgenin kuzey sınırını oluşturur. Bu coğrafyayı yukarıda çizilen sınırlar içinde daha küçük boyutlu alt bölgelere ayırmak da mümkündür. Bu nedenle geniş bir coğrafyada yaşam alanı bulan kültürler arasında da homojen bir yapıdan bahsetmek zordur.

Konuşmama şöyle bir açıklamayla başlamak istiyorum. Keban Barajı dolayısıyla bölgede kurtarma kazıları 1967 yılında başlamış, Ilısu Barajı ve HES Projesi kurtarma kazıları ile halen devam etmektedir. Bu nedenle uzun süredir arkeologların büyük bölümü çalışmalarını baraj kazılarına yoğunlaştırmış durumdadır. Bu kazılarda öğrenci olarak çalışmaya başlayan çok sayıdaki arkeoloji öğrencisi, günümüzde akademik düzeyde çalışmalarına devam etmektedir. Güneydoğu Anadolu arkeolojisi, bölgede yapılan kazılar sonucu iyi bilinmektedir. Bu sayede Anadolu ile Mezopotamya arasındaki kültürel ilişkiler ve kronolojik sorunların büyük bir bölümü çözülmek üzeredir. Bu projeler kısmen Doğu Anadolu'yu da kapsamaktadır. 1960lı yıllardan itibaren bölgede özellikle Urartu arkeolojisine yönelik kazılar, son yıllarda sayıca yeterli değildir.

Doğu Anadolu arkeolojisinin sorunlarına gelince bu coğrafyada özellikle son yıllarda diğer bölgelere nazaran araştırma ve kazıların daha az yapıldığını söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra bölge, tarihsel süreç içerisinde, sert iklim koşulları ve yüksek rakım gibi olumsuz koşullar nedeniyle komşu bölgelere nazaran daha az yerleşim sayısına da sahiptir. Ayrıca bölgede bulunan höyükler de diğer bölgelerle karşılaştırıldığında uzun süreli yerleşim görmemiş ve daha çok yarı göçebe topluluklar tarafından iskân edilmiştir. Yapılan kazı ve araştırmalar henüz bölgenin arkeolojik sorunlarını çözmekten uzak görünmektedir. Bölgede tabakalı, stratigrafi verebilecek, radyo karbon örneklerinin alınabileceği höyük ve diğer kazılara ihtiyaç vardır. Belki bu panel vesilesiyle Doğu Anadolu'da var olan çalışmaları geliştirmek mümkün olabilir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki üniversiteler, daha çok sayıda kazı ve araştırma yapmalı, yüksek lisans ve doktora tezi yapmakta olan genç akademisyenler bölge arkeolojisinin bilinmeyen dönemlerini çalışmaya teşvik edilmelidir. Bununla birlikte gelecekteki tez konuları arasında müzelerin depolarında bulunan eserlerin incelenerek yeniden gözden geçirilmesi arkeoloji bilimi adına faydalı olacaktır. Üniversiteler ve müzeler eşgüdüm içerisinde olursa bu durum arkeolojik bilgi üretiminin yararına olacaktır. Bölgede çalışan hocaların uzmanlığına bağlı olarak belli dönemler daha sıklıkla çalışılırken, bazı dönemler daha az çalışılmaktadır. Bu bağlamda Klasik Arkeoloji konusundaki araştırmaların eksik olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, bölge arkeolojisinde önemli yere sahip olduklarını bildiğimiz Partlar ve Romalıların yayılım sınırları hala net olarak bilinmemektedir.

Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI:
(Atatürk Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü)

Öncelikle, "*Doğu Anadolu Arkeolojisinin Sorunları ve Çözüm Önerileri*" başlıklı panelimize katılan ve değerli görüşlerini bizlerle paylaşan, tüm konuşmacı ve misafirlerimize katılımlarından dolayı sonsuz teşekkür ederim.

Panelimizin başlığından da anlaşılacağı üzere, bugün, burada, arkeolojiyi daha çok da Doğu Anadolu arkeolojisini konuşacağız. Özellikle de bu bölge arkeolojisinin durumuna ve sorunlarına değineceğiz. Doğu Anadolu Bölgesi coğrafi konumu ve özellikleri ile özel bir alandır. Dağlık ve engebelik bölge, Yakındoğu'nun Kafkasya-Kuzeybatı İran ve Kuzey Mezopotamya gibi büyük kültür bölgelerinin ortasında kalan, elverişli lokalizasyonu ile dikkati çeker. Doğu Anadolu Bölgesi, başta *Kura-Aras/Karaz* kültürü olmak üzere, ardından gelen 2. Binyıl Boyalıları kültürü (*Kurgan Halkları Kültürü*) ve Urartu kültürünün de merkezi konumundadır. Düşünüldüğünde bölgenin kültürel bakımdan hiçbir eksiğinin olmamasına rağmen, günümüzde bölgenin araştırma eksikliğini tamamlayacak kazıların azlığı, bölgenin arkeolojik sorunlarının çözümü için yetersiz kalmaktadır. Aslına bakacak olursak, bölgede çeşitli kazılar yapılmakta ama bu kazılarda, sorunları çözecek bulgular yetersiz kalmaktadır. Bu konuda çalışmaların, daha çok yüzey araştırmaları boyutunda kalmış olması da etkili bir nedendir. Yüzey araştırmaları, bölgenin zenginliğini gözler önüne sererken, bölge arkeolojisinin temel sorunlarını çözmede yetersiz kalmaktadır.

Bölgenin bakir kalmasının sebeplerinden biri de, araştırmacıların bölgede çalışma konusundaki isteksizliğidir. Bölgenin, çevre ve iklim koşulları açısından sahip olduğu zorlukların yanı sıra, güvenlik konusunda taşıdığı riskler de araştırmacıları bölgeden uzaklaştırmaktadır. Bu konuda gerekli bürokratik düzenlemeler yapılarak, bölgede çalışan araştırmacılara çeşitli ayrıcalıklar tanınıp, özendirici tedbirler alınırsa, bölgedeki çalışan ve proje sayısı arttırılabilir. Etrafımızda yer alan komşularımıza bakacak olursak Ermenistan'da, Gürcistan'da, İran'da özellikle son dönemde ulusal ve uluslararası boyutta çeşitli ve çok ciddi projeler ve kazılar yapılmaktadır. Bölgemize bakacak olursak, höyük kazısı boyutunda sadece Malatya/Arslantepe Höyüğü'nde kazılar devam etmektedir. Bunun dışındaki bir elin parmakları kadar olan arkeolojik kazılar, daha çok kalelerde yürütülmektedir ve hemen hepsi Urartu Dönemi merkezlidir. Unutulmamalıdır ki, arkeolojik açıdan bir bölge arkeolojisinin temel sorunlarını ancak sistemli höyük kazıları çözebilir.

Konuya dair bir başka sorun ise bölgenin politik koşullarına bağlı, bilim insanları arasındaki işbirliği ve koordinasyon eksikliğidir. Bölge ülkeleri arasındaki politik sorunlar ve sürtüşmeler, ne yazık ki arkeoloji alanına da

yansımaktadır. Bu konuda benim de çalışma konum olan Kura-Aras/Karaz kültüründen örnekler verebilirim. Kültür üzerine çeşitli çalışmalar, çalıştaylar, konferanslar yapmaya gayret ediyoruz ancak bu bilgileri birbirimizle paylaşmaya gelince, bu o kadar kolay olmuyor. Birçok kez bu ülkelerden bilim insanları bir masa etrafında dahi toplanamıyor. Ne yazık ki, ideolojik yaklaşımlarla karşılaşıyoruz. Bu durum, zaten sorunlu olan bölgemizin, sorunlarının daha da içinden çıkılmaz bir hal almasına sebep oluyor. Bu sorundan kurtulmanın en önemli yolu ideolojik gömleğimizi çıkarmak ve çalışmalarımızı, bu unsuru göz önüne alarak yapmak olacaktır.

Benim bu sorunlara çözüm olarak getireceğim iki görüş bulunmaktadır: Biri bölgedeki kazı çalışmalarının özendirilmesi, bir diğeri ise kazılardan elde edilen bulguların ve bilgilerin, araştırmacılar arasında paylaşılması olacaktır. Bölge genelinde bilgi ve insan dolaşımı daha rahat ve sorunsuz yapılabilirse, birçok sorun çözüme kavuşacaktır. Bu noktada, bilimin bölge barışına da çok önemli katkısı olacağı bir gerçektir. Zaten bölgemizde son derece az arkeolojik proje ve kazı varken, kendi aramızdaki bilgi paylaşımını daha da güçlendirmemiz gerekmektedir. Geleceğe olan umudumuzu asla yitirmeyelim.

II. Oturum: Urartu Arkeolojisinin Sorunları ve Çözüm Önerileri

Prof. Dr. Mehmet KARAOSMANOĞLU:
(Atatürk Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü)

Öncelikle bu toplantının yapılmasında emekleri geçen Bölümümüz Protohistorya ve Önasya Anabilim Dalı Başkanımız Prof. Dr. Mehmet Işıklı'ya ve bizi kırmayıp bu toplantıya katılan meslektaşlarımıza teşekkür ederek konuşmama başlıyorum. Bu toplantıda Urartu dönemindeki bazı sorunlar üzerinde durmak istiyorum. İlki Urartu Devleti sınırları içerisinde ele geçen Akamenid dönemine tarihlenen boyalı seramiklerin köken sorunu. Bu ise Urartu'da boyalı seramik kullanıldı mı sorusunu akla getiriyor. Bugüne kadar yapılan kazılarda yalnız Karmir Blur'da çıkanların Urartu dönemine ait olduğu biliniyor. Bu konuda bölgedeki kazılar eksik ve Ardahan, Kars ve Ağrı'daki kazılar ise oldukça yetersiz kalmaktadır. Ancak bu bölgede kazılar yapıldığında sorunları çözeceğiz diye düşünüyorum. Bir diğeri de daha geniş kapsamlı olanıdır. 15 yıldır kazısını yürüttüğüm Altıntepe çalışmalarından elde ettiğim sonuçlar üzerinde durmak istiyorum. Erzincan ili sınırları içinde yer alan Altıntepe Kalesi'nde ilk dönem kazılar Prof. Dr. Tahsin Özgüç tarafından 1959-1968 yılları arasında gerçekleştirilmişti. Urartu Krallığının önemli bir merkezi olan Altıntepe'de 2003 yılından itibaren ikinci dönem kazı çalışmalarını sürdürmekteyiz. Bu çalışmalar sırasında karşılaştığımız sorunlardan biri Altıntepe'deki apadananın Urartu mu, Akamenid mi olduğu yönündeydi.

Yaptığımız çalışmalarda yapının Akamenid dönemine değil de, Urartu dönemine ait olduğunu ortaya koyduk. Altıntepe'de bulunan apadana bizim tespitlerimize göre iki evrelidir, Özgüç de bunu söylüyor. İlki M.Ö. 8. yüzyıl ikincisi de M.Ö. 7. yüzyıla tarihlenmektedir. Anadolu'da bulunan tek örnek olarak karşımıza çıkan bu apadana 1100 metrekareden fazla bir alanı kaplar. Biz buna "genişletilmiş Apadana" dedik. Anadolu'da bu büyüklükte bir apadana ile karşılaşılmadığı ve kuzey duvarının tapınak kompleksinin güney avlu duvarının üstüne oturması nedeniyle bu yapı Akamenid Dönemine tarihlendirilmek istendi. Genişletilmiş apadananın içinde yaptığımız sondajlarda ilk evrede tapınakla birlikte tasarlanan bir apadana olduğu anlaşılmış ve yapının girişi doğu köşede yer almakta ve içerden çatısı 2 x 3 sıralı 6 sütunla taşınmaktaydı. Kuzeye ve batıya doğru genişletilen yapının ikinci evresinin de girişinin aynı yerden olması ve yapı stillerinin de oldukça benzer olması bize bu yapının Urartu dönemine ait olduğunu kanıtlamaktadır. Erzincan bildiğiniz gibi bir deprem bölgesi ve o nedenle M.Ö. 7. yüzyılın ortalarına doğru büyük bir yıkım gerçekleşmiş ve yıkımın hemen ardından bir toparlanma olduğu görülebiliyor. Altıntepe kalesinin ilk yapımında planlaması ve birinci sınıf taş işçiliğinden dolayı merkezden gelen ustalar çalışmış olmalıdır. Hem tapınak duvarlarında hem de sütun kaidelerinde kaliteli taş işçiliğini izlememiz mümkün ve hatta mezarlarda da bunu ilginç biçimde izliyoruz. Mezarlara baktığımızda diğer Urartu mezarlarından farklı olarak taş örme oda mezarlar, bünyesinde kayalık alan barındırmayan yerlerde yapılmıştır. Altıntepe'nin tamamen diğer merkezlerden farklı olduğu anlaşılmaktadır. Urartu çok değişken yapılaşmaya giden bir toplum yani sadece standart bir plan belirleyip onları uygulayan bir toplum değil, arazinin yapısına uygun kaleler ve içindeki yapıları inşa ettiğini biliyoruz.

Bir diğer sorun, klasik tipteki tapınakların yeniden kurma denemelerinin farklılıklar göstermesi. Urartu tapınaklarının standart planına bakıldığında tapınakların içten ve dıştan kare planlı, köşeleri rizalitli, kule tipli olduğu söyleniyor ama bugün elimize geçen bulgular dâhilinde onların ne kadar yüksek bir yapı olduğunu bilemiyoruz ve bu nedenle de kesin bir yeniden kurma denemesi için yeni bulgulara ihtiyaç olduğunu söylüyorum. Buradan çıkan sonuç, bölgede kazı çalışmalarının eksikliği bu sorunların çözülmesini zorlaştırıyor diyebiliyorum, saygılarımla.

Prof. Dr. Rafet ÇAVUŞOĞLU:
(Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü)

Urartu arkeolojisinin problemlerden bir tanesi, şu ana kadar yapılmış olan bütün kazıların maalesef küçük kalelerde değil de Ayanis, Çavuştepe, Anzaf gibi Urartu merkezlerindeki büyük kalelerde yapılmış olmasıdır. Bu kazılarda

ortaya çıkarılan mimari yapı ve bu alanlarda bulunan eserler genel olarak benzer özellikler göstermektedir. Ancak Prof. Dr. Mehmet Işıklı tarafından Ayanis'de son yıllarda yapılan arkeolojik kazılarda Haldi Tapınağının hemen kuzeyinde bir podyum bulması Urartu arkeolojisi açısında yeni bir durumdur.

Urartu dönemine ait küçük kalelerden birinde yapılacak arkeolojik kazı, Urartu'nun küçük kaleleriyle büyük kaleleri arasındaki farkları da ortaya koyması açısından önemli olacaktır. Örneğin büyük kalelerde genellikle ortaya çıkarılan idari ve dini yapıların küçük ölçekli kalelerde de bulunup bulunmadığının tespiti bu anlamda önem arz etmektedir.

Bir diğer problem büyük kalelerin surların dışında kalan dış kentlerde kapsamlı kazıların ya gerçekleştirilmemiş olması ya da kazıların sınırlı yapılmış olmasıdır. Ayanis dış kenti ve Van Kalesi Höyüğündeki kazılarda bu anlamda yeni buluntular ortaya çıksa da Urartu büyük kalelerinin dış kentlerinde daha kapsamlı arkeolojik kazılara ihtiyaç duyulmaktadır.

Urartu krallığı günümüz Türkiye sınırlarının dışına da taşan çok geniş bir coğrafyaya yayılmaktadır. Ancak kesin sınırları halen araştırılmaktadır. Örneğin, Kuzeybatı İran'daki yayılım alanının nerelere kadar uzandığına dair hala elimizde çok fazla veri bulunmamaktadır. Stephan Kroll en son yaptığı araştırmalarda, henüz yayınlanmasa da Hazar denizi kenarındaki kalelerde Urartu seramiklerini bulduğunu ifade etmektedir. Bundan dolayı Urartu araştırmalarına sadece Türkiye sınırları içerisinde kalan kısmı değil, Kuzeybatı İran, Ermenistan ve Gürcistan coğrafyası da bunun içerisine dâhil edilmelidir. Çalışmaları yürütmek ve farklı ülkelerle koordinasyonu sağlamak amacıyla ilgili ülkelerden bilim adamlarının katılacağı bir bilim heyeti oluşturulması ve geniş bir platformda tartışma yapılması çok daha faydalı olacaktır.

Kazı yapılan alanların bir an önce yapılacak çevre düzenleme projeleriyle ziyarete uygun hale getirilmesi ülke turizmi açısından önem arz etmektedir.

Dr. Öğr. Üyesi M. Bilge BAŞTÜRK:
(Anadolu Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü)

Hem davetiniz için hem de buradaki güzel misafirperverliğiniz için çok teşekkürler. Benim Urartu arkeolojisiyle ilgili problem olarak gördüğüm bir konu hemen Rafet Hoca'ya ek olarak belki söyleyebileceğim bir şey: Aslında biz Urartu kültürü dediğimizde bir savaşçı elitler grubunun oluşturduğu ve kalelerle sınırlı olan bir kültürden bahsediyoruz. O yüzden mesela Rafet Hoca da belirtti,

büyük merkezleri kazmak yerine küçük kaleleri kazmak, ben belki buna bir ekleme yapmak ihtiyacını duyuyorum, büyük de olsa küçük de olsa kazacağımız kaleler aslında o az önce bahsettiğim yönetici sınıfın, savaşçı elitler grubunun, kültüründen ibaret olacak. Oysaki bizim elimizde, en azından Van Gölü Havzası için konuşursak, Erken Tunç Çağından Geç Demir Çağına kadar tabakaları olan Dibekdüzü Höyüğü gibi höyükler bulunmakta. Doğu Anadolu'nun kronolojisini çıkartmak, sıradan halkın yaşadığı höyüklerin çalışılmasıyla mümkün olacaktır. Burada ayrıca belirtmek gerekirse Erkan Hoca'nın şu an yürüttüğü Van Kalesi Höyüğü de elbette çok önemli ancak Van Kalesi Höyüğü mesela bir Dibekdüzü kadar çok tabakayı barındırmıyor.

İkinci olarak söyleyebileceğim şey bizim Doğu Anadolu çalışanları olarak en büyük eksikliğimiz, kendimize ait bir kronolojiyi hala oluşturma çabamızın olmamasıdır. Şöyle ki hemen basit bir örnek verecek olursak, Hitit kralı Muvatalli ile Mısır kralı Ramses arasında Kadeş Savaşının gerçekleştiği yaklaşık M.Ö. 1275 yılında Asur'da I. Salmanasar başta bulunur. Bunun hangi dönem olduğunu herhangi bir lisans öğrencisine sorsak Geç Tunç Çağı diyecektir tabii, ama I. Salmanasar Doğu Anadolu'ya sefer düzenledi diye Doğu Anadolu'da Erken Demir Çağı başlar. Yine Dyson tarafından M.Ö. 1400'lerde İran'da Demir I olarak adlandırılan Demir Çağının başlangıcını alıp Anadolu'ya uyarlamaya çalışırız. Bütün dünya neredeyse Geç Tunç Çağına geçişi yaşarken biz her nedense Doğu Anadolu'da Erken Demir Çağını başlatırız. İran'da yakın zamanda başlatılan Hasanlu Projesiyle birlikte Demir Çağı tabakalarının yeniden düzenlenmesi yapılmaktadır, bunun benzerinin Doğu Anadolu için de gerçekleşmesi gerektiğini düşünüyorum. Kısaca Doğu Anadolu'yu tartışıyoruz ancak elimizdeki verilerin kısıtlılığı en büyük sorun. Bunda da yine çalışma azlığını ben ısrarla vurgulamak zorundayım. Çalışma azlığı ve bürokratik zorluklar elimizdeki verilerin sınırlı olmasına ve birbirini tamamlayıcı bilgilerin bulunmamasına neden oluyor. Sorunumuz da şu; oturup Doğu Anadolu'ya özgü bir kronoloji çıkarmamız lazım, nasıl ki Orta Anadolu'da Alişar III, Alişar IV dendiği zaman artık bir döneme ait veriler anlaşılmaya başlandıysa Doğu Anadolu'da da bir şeyler yapmamız gerekiyor. Bu konuda en son Veli Sevin'in böyle bir çabası olmuştu, ancak üzerine çok fazla bir şey konmadı. Herkes kendi verilerini sundu ama kronoloji üzerine oturup konuşmadık. Nitekim bu kronolojinin oturup beraber tartışılması ancak ve ancak yine höyük kazılmasıyla mümkün olacaktır. Benim söyleyeceklerim bu kadar, teşekkürler.

Doç. Dr. Erkan KONYAR:
(İstanbul Üniversitesi, Tarih Bölümü)

Urartu'nun gerek kronolojisi gerekse buluntuları ile ilgili çok fazla ezberimiz olduğunu düşünüyorum. Bana göre bölgenin gerçekliği çok farklı. Coğrafi yapısı, izole bölgeler yerel kültürleri, çeşitliliği arttırıyor. Özellikle Urartu Dönemi'nde geçmişten gelen kültürel yapılar devam ediyor, varlığını koruyor. Ancak el yapımı çanak çömlekler, yivli veya kazı bezemeli çanak çömleklerin bulunduğu özellikle daha iri taşlardan surlara sahip kalelerin hemen tümünün Erken Demir Çağı'na tarihlendiğini görüyoruz. Bu noktada gerekli hassasiyetin gösterilmediği ve ezberlerin devam ettiği görülüyor.

Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI:
(Atatürk Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü)

Bu konuda ben de küçük birkaç şey ilave edeceğim. Urartu Arkeolojisinde bizim temel problemimiz kendimizi tekrar ediyor olmamızdır. Bir kale bir kale daha, bir kalkan bir miğfer daha ama sorunlar olduğu yerde duruyor. Malzeme zenginliğine yönelmemiz gözlerimizi kamaştırmış durumdadır. Bence artık kale kazılarından daha çok höyük kazılarına yönelmeliyiz. Höyükler hem Urartu'yu hem de onun öncesi ve sonrası dönemleri aydınlatacak potansiyele sahiptir. Biz hala Urartu'nun ne yıkılış ne kuruluş sürecinin problemlerini tam olarak çözebilmiş değiliz. Bu süreçlere dair yazılı belge az olabilir ama höyük kazıları bu konuda bir şeyler ortaya koyacaktır. Genel olarak arkeolojide olduğu gibi Doğu Anadolu arkeolojisinde de terminoloji problemimiz var, kronoloji problemimiz var ama bunlar da ancak bir araya gelip tartışarak ve sistemli kazarak çözüme kavuşabilir. Mesela biz, yani Urartu ana yurdu Van Bölgesinde Urartu kazısı yapanlar bu konuda bir ilke kararına vardık. Her yaz kazı sezonlarında bir araya geliyoruz ve daha fazla ne yapabilirizi tartışıyoruz. Bu sene ortak aldığımız bir karara göre 2018 veya 2019 sezonunda Van'da Urartu arkeolojisinin temel sorunları temalı yine böyle benzeri bir organizasyon yapma peşindeyiz. Bu şekilde bir araya gelerek daha çok konuşarak, daha çok tartışarak tüm sorunlarımızı çözebileceğimize inanıyorum. Bilgi tıpkı mutluluk gibi paylaştıkça artar ve değerlenir.

III. Oturum: Doğu Anadolu Bölgesindeki Klasik Arkeoloji ve Orta Çağ Hakkındaki Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Dr. Öğr. Üyesi Sami PATACI:
(Ardahan Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü)

İ.S. 6. yüzyılda yaşamış olan ve *Hristiyan Topografyası* adlı eserin yazarı İskenderiyeli Cosmas Indicopleustes ya da aynı yüzyılda yaşamış piskopos ve ozan Avitus, bu dönemde Hristiyanların dünya coğrafyasını ve Aden Bahçesi'ni nasıl yorumladıklarını anlayabilmek için önemli referanslardandır. Hristiyan Topografyası adlı söz konusu kitabın Avrupa'da ve Rusya'da uzun dönemler (Rusya'da 17. yüzyıla değin) bir ders kitabı olarak okutulduğu bilinmektedir. Bu kaynaklar Reform ve Rönesans sonrası maceraperestleri için de önemli olmalıydı. Mezheplere ayrılmış, kilisenin baskısından kurtulmuş Avrupa, edebiyat ve sanatta Klasisizm etkisiyle Yunan ve Roma uygarlıklarını özümsemek istemişti. Çocukluklarında Homeros'un kahramanlarının kendilerine birer masal karakterleriymiş gibi tanıtıldığı Avrupalılar, erişkin olduklarında romantik ve idealist etkilerle Küçük Asya'da, yani Anadolu'nun batı kıyılarında hayallerini gerçekleştirme fırsatı bulacaklardı. Sonuç olarak Batı Anadolu ve Anadolu'nun Akdeniz kıyıları en çok araştırılan bölgeler olur. Türkiye'nin Batı ve Orta Karadeniz Bölgelerindeki kapsamlı arkeolojik kazılar ise son 20 yıl içerisinde hayata geçirilebilmiştir. İtalya, Kıta Yunanistan ve Küçük Asya'nın tamamında arkeolojik çalışmaların yoğun ve istikrarlı bir şekilde yürütülmesindeki başlangıç sebeplerinden biri, Batı uygarlığının temellerinin Yunan ve Roma kültürlerinde görülmesidir. Bu iki kültür de yerleşik yaşamı benimsemiş; bilimin ve sanatın her dalında kendini kanıtlamış; dünya tarihine etkide bulunan filozofların yuvası olmuş; mimarlıkta, kent plancılığında detaycı bir kurallar bütününü gelenekleştirebilmiştir.

Ardahan ilinde 2013-2018 yılları arasında tarafımızca yapılan araştırmalarda, Antik Yunan ve Roma kültürleri ile ilişkili doğrudan kanıtlara henüz rastlayamadık. Eğer var ise dolaylı kanıtları da anlamlandırabilecek noktada olduğumuzu söyleyebilmek güçtür. Doğu Anadolu ve özellikle Kuzeydoğu Anadolu coğrafyasının ağır iklim koşulları Eskiçağda geniş insan topluluklarının Batı Anadolu'da olduğu gibi belirli mıntıkalarda yoğunlaşmasını engellemiştir. Kentlilik bilincinin bu coğrafyada Urartulara kadar oturtulamaması, hayvancılığa bağlı yarı göçebe bir anlayışı gelenekleştirmiş olmalıdır. Bu gelenek, Urartu Krallığı ile de yok olmamış, geç dönemlere değin devam etmiştir. Urartular ise Ekrem Akurgal'ın tabiri ile Batı'nın değil Doğu uygarlıklarının yükselen son temsilcisi idi. Bu nedenle, arkeolojinin bilim olma aşamasında Doğu Anadolu, Batılı arkeologlarca tercih edilen bir bölge

olmamıştır. Peki, bu durum neden önemlidir? Klasik arkeoloji bilim dalının temelleri batılı arkeologlarca atılmış, bu bilimde uzman olan Anadolulu arkeologlar ise bu temel üzerine tecrübe sahibi olmuştur. Ancak Doğu Anadolu'nun antik kültürleri dünya çapında ilgi görmediğinden bu bölgenin arkeolojisinin temellerinin atılması işi genel olarak yerli arkeologlara düşmüş; az sayıdaki arkeolog kısıtlı imkânların el verdiği ölçüde bölgenin arkeolojisini anlamaya çalışmış ve iyi niyetlerle bunu gerçekleştirmeye çalışırken de çoğu zaman yalnızlaşmışlardır.

Doğu Anadolu'nun kendine has tarihi ve coğrafi özellikleri ve yerleşik ve yarı göçebe kültürler arasındaki derin fark, dünyada *settlement archaeology* ve *landscape archaeology* olarak bilinen bazı konu başlıklarının yöntemsel açıdan Doğu Anadolu'ya uyarlanmasında problemler yaratmıştır. Bu nedenle hali hazırda bilinen araştırma metotlarının Doğu Anadolu için yeniden değerlendirilmeye ihtiyacı vardır.

Kuzeydoğu Anadolu'da araştırmalarda bulunan bazı sosyal bilimcilerin envanterleme ve ören yeri tanıtımı konusunda gayet başarılı olmalarına rağmen Antik Dönemin modasını günümüz insanına tanıtmakla yükümlü arkeologlar kadar materyale yönelik çıkarımlar yapamadıkları, yani somut kültürel varlıkların değerlendirilebilmesi noktasında ne yazık ki eksik ve bazen hatalı sonuçlara vardıkları anlaşılmaktadır. Araştırmalar sırasında karşılaşılan tüm Demir Çağı kalelerinin Urartu Krallığı'na atfedilmesi; tüm Geç Antik Dönem buluntularının, Kuzeydoğu Anadolu'ya o dönem kültürel açıdan yayılıp yayılmadıkları konusu bile tartışmaya açık olan belirli kavimler ile ilişkilendirilmesi ve bölgede yaşadığı aşikâr olan diğer kavimlerin adının bile zikredilmekten çekinilmesi; ileri sürülen sonuçların ikna edici veriler ile desteklenmemesi; araştırmaların bir ekip işi olduğunun göz ardı edilerek profesyonellikten uzak görsel malzemeler, teknik çizimler ve analizler ile sonuçların yayımlanması, günümüzden binlerce yıl öncesinde yaşamış toplulukların sadece popüler kültürde sükse yaratabilmek maksadıyla basmakalıp ifadelerle modern milletlerin isimleriyle tanımlanmaları ve araştırmaların kalitesinin gezilen ören yerlerinin sayısıyla ölçülmeye çalışılması gibi daha pek çok normal olmayan yaklaşım, bizlere arkeolojinin masa başında tasarlanıp sahaya uygulanan bir bilim dalı olmadığını hatırlatmaktadır. Hellen ve Roma kültürleri alanında, gerçeklikten uzak bazı değerlendirmeler zaman içerisinde rahatlıkla ayıklanabilse de çözülmeyi bekleyen pek çok muammaya sahip Doğu Anadolu arkeolojisinin doğruları ve yanlışları, akademisyenlerce tartışılmaya devam edecektir.

Dr. Öğr. Üyesi Yasin TOPALOĞLU:
(Atatürk Üniversitesi, Tarih Bölümü)

"Doğu Anadolu Arkeolojisi Sorunları ve Çözüm Önerileri" isimli bu panelde şimdiye kadar konuşulan sorunlar ve çözüm önerilerine kuzeydoğuya özgü birkaç farklı mimari ile katkıda bulunmak istiyorum.

Bilindiği üzere Doğu Anadolu Bölgesi; az önce Rabia Akarsu'nun da belirttiği gibi Paleolitik Çağ'dan itibaren yerleşim görmüştür. Neolitik Çağ ile büyük bir sessizliğe gömülen bu bölge, Kalkolitik Çağ ile tekrar yerleşime sahne olmuş ve günümüze kadar da aralıksız yerleşim görmüştür. Bölge, Karaz dönemi ile kültürel ve yerleşimsel olarak önemli bir gelişme göstermiş ise de asıl gelişimini Orta Demir Çağı'nda Urartu ile göstermiştir.

Maalesef Kuzeydoğu Anadolu'da bilimsel çalışmalar oldukça azdır. Karaz, Pulur, Güzelova, Sos, Büyüktepe, Pasinler, Çiğdemli ve Akçakale gibi az sayıdaki kazıya rağmen yüzey araştırmaları daha uzun soluklu ve daha fazladır. Bu çalışmalara İ. K. Kökten, A. Sagona, S. Güneri, Erzurum, Erzincan, Kars, Iğdır için A. Ceylan, Ardahan için K. Köroğlu, S. Patacı, Ağrı için A. Özfırat'ın başkanlığında yapılanlar örnek gösterilebilir.

Kuzeydoğu Anadolu, yüksek ve engebeli bir coğrafyaya sahip Doğu Anadolu'nun bir parçası olmasına rağmen Doğu Anadolu'nun diğer bölümlerinden oldukça farklıdır. Anadolu'nun tüm bölgelerine göre çok daha engebeli ve yüksek dağlarla çevrili olan bu bölüm, kendi içinde pek çok mikro alana bölünmüştür. Birbirleri ile yüksek geçitlerle bağlanan bu mikro alanların, iklimin de etkisiyle yılın büyük bir kısmında yakınlıklara rağmen iletişimleri kopuktur. Böylelikle kültürel anlamda büyük farklılıklar görülür. Bunun yansıması olarak bu bölümde farklı tarzda seramik ve mimarinin oluşması çok olağandır. Bu nedenledir ki yıllardır yapıldığının aksine Kuzeydoğu Anadolu'yu, Doğu Anadolu'nun ölçütleri ile değerlendirmemeli, kendine özgü ölçütler belirlenmelidir.

Bu ölçütlere önerilerimden ilki mezar mimarisi üzerine olacaktır. Urartu öncesinden başlayarak ölü gömme geleneğinin çok uzun bir süre değişmeden devam ettiğini düşünerek ölü gömme mimarisinin en tipik ve anıtsalı olan kaya mezarları üzerine bölümsel anlamda bir değerlendirme yapmak mümkündür. Doğu Anadolu'da Urartu ile özdeşleşen kaya mezarları Urartu coğrafyasında altmış kadardır. Kaya mezarları için dönemsel ve mimarisel değerlendirmelerin tümü başkent Tuşpa ve yakın çevresindeki örnekler ölçüt alınarak yapılmaktadır. Bu bağlamda her ne kadar çok ve tek odalı kaya mezarlarının tarihlendirmesinde farklı görüşler olsa da biz Kuzeydoğu Anadolu'daki kaya

mezarları ile Tuşpa merkezli Urartu kaya mezarlarının birlikte değerlendirilmesinden yana değiliz. Soylu bir kesime hitap eden bu kaya mezarları için başkent önemli olsa da yirmiye yakın sayıları ve mimari çeşitlilik bakımından Kuzeydoğu Anadolu en azından Tuşpa kadar önemli bir ölçüt olarak belirlenebilir. Bir örnekten bahsedecek olursak şimdiye kadar tek örnek olarak gösterilen Doğubayazıt kaya mezarı ile Kars-Karapınar kaya mezarı altlı-üstlü çift odalı yapısıyla oldukça benzerdir. Bunun dışında kapı girişleri, mezar dışında oluşturulmuş kutsal alanlar, kaya mezarına ulaşan yollar, kale ile ilişkilendirilmeleri bakımından çok önemli örnekleri yine Erzurum, Erzincan, Kars, Iğdır illerinde görmekteyiz.

Sunmak istediğim diğer farklı bir mimari ise bölgeye özgü cromlech yapılı "taş dam" ve bunların taş kapılarıdır. Çok büyük olmayan genellikle ortasında bir dikili taşın bulunduğu toprağa gömülü dairesel planlı bu yapıların genelde Trakya ve Kafkaslardaki dolmenlerle karşılaştırıldığı görülür. Ancak birçok özelliği ve özellikle işlev bakımından Trakya ile Kafkas dolmenlerinden farklıdır. Aslında mimari bakımdan çok daha benzer örnekler coğrafya olarak kıyaslanamayacak kadar uzak ve kopuk gözükmesine rağmen Fransa megalitlerinde (Le Dehos) karşımıza çıkmaktadır.

Kuzeydoğu Anadolu'daki bu yapıların farklı olduğunu bizlere düşündüren en önemli örnek, Ardahan-Çıldır Akçakale adasındaki "taş dam"dır. Akçakale'deki yapının içindeki tatlı su kaynağı ve taş kapı buranın bir mezar yapısından daha çok bir yaşam alanı olduğunu göstermektedir. Bu yapının belki de en tipik özelliği yaklaşık 1 ton ağırlığında modern kapıların çalışma prensibine benzeyen alt ve üstte taşa açılan deliklere geçen mille hareket eden taş kapılardır. Şimdilik Kars-Ardahan'daki birkaç örnekle sınırlı kalan bu taş kapılar yaşam tarzını ortaya koyması bakımından belirleyici bir ölçüt olabilir. Genel anlamda bu yapıları gördükten sonra akla gelen sorular çeşitleniyor. Acaba dönemin insanları nasıl bir tehlike altındaydılar? Neden böyle bir yaşam tarzını benimsediler? Daha kullanışlı kapılar varken neden böyle ağır bir kapı kullandılar?

Umut ediyorum ki farklı olduğu için sizlerle paylaşmak istediğim bölgeye özgü bu iki farklı mimari, Kuzeydoğu Anadolu'nun birçok konuda çevresi ile özellikle de Doğu Anadolu'nun genelinden farklı olduğunu göstermek için yeterli olmuştur. Belki bu taş kapılı yapılar ve farklı mimarideki kaya mezarları Kuzeydoğu Anadolu'nun tarihsel gelişimini tanımak için yeni birer ölçüt olabilir.

IV. Oturum: Kazılar ve Yerel Yönetimlerle Arasındaki İlişkiler ve Sorunlar

Doç. Dr. Mustafa KARABIYIKOĞLU:
(Ardahan Üniversitesi, Coğrafya Bölümü)

Herhangi bir arkeolojik alan, oluşum, gelişim ve yok oluş sürecinden geçer. Bu süreç sırasında insanın doğal ortam ile olan etkileşimi ve ortamsal koşullara uyum sağlayabilmesi, atmosfer, hidrosfer, biyosfer ve litosfer arasında küresel veya bölgesel ölçekte gerçekleşen ortamsal koşullardaki değişimler nedeniyle oldukça karmaşık olabilir. Ayrıca arkeolojik yaşam ortamının geliştiği arazi koşullarında, iklimsel ve/veya tektonik kaynaklı değişimlere bağlı olarak gerçekleşen taşkınlar, kuraklıklar, depremler veya volkan patlamaları gibi doğal afetlerin yaşanması veya yaşamsal fonksiyonlar için gerekli olan doğal kaynakların tüketilmiş olması gibi olumsuzluklar da yaşanmış olabilir.

Bu nedenle herhangi bir arkeolojik çalışma alanında yaşanan paleoortamsal koşullara ait paleocoğrafya, paleoiklim, paleofauna ve paleoflora verilerinin güvenilir bir stratigrafi ve kronoloji bağlamında irdelenerek belirlenmesi, arkeolojik araştırmalar bakımından büyük bir önem arz etmektedir. Bu bağlamda yerbilimciler, özellikle jeoloji, jeomorfoloji, sedimentoloji, pedoloji, jeofizik ve Geç Kuvaterner ve paleoklimatoloji alanlarında çalışan araştırmacılar, arkeolojinin paleoortamsal koşullarının belirlenmesine ilişkin sorunlarının çözümüne, yerbilimlerinin kavramsal ve yöntembilimsel yaklaşımlarından yararlanarak katkı sağlayabilirler. Bu katkı arkeolojik alanların başlangıcı, gelişimi ve ortadan kalkması süreci sırasında, insanın yaşam alanını oluşturan doğal ortam (çevre) ile uyumlu ve işlevsel bir yaşam sürdürebilmek için yaptığı etkileşimin doğasının anlaşılmasına yönelik olarak yapılan çalışmaların temel kanıtlarını oluşturması bakımından önemlidir.

Burada arkeolojik verilerin yaşlandırılması ile ilgili bir konuya da değinmek isterim. Arkeoloji araştırmalarında, araştırma alanında bulunan veya kazı sırasında ortaya çıkarılan küçük veya büyük ölçekli maddi kültür kalıntılarının yaşları, geleneksel olarak başka yerlerde bulunan ve yaşları göreli olarak bilinen benzerleriyle karşılaştırılarak belirlenmektedir. Bu benzer özellik gösteren arkeolojik kalıntıların veya olayların deneştirilmesi üzerine kurulu yöntem genelde geçerli bir yaklaşım olmakla beraber, deneştirmelerde kişisel yaklaşımlardan kaynaklanan yanılma payı faktörü ve kalıntıların ve paleoortamsal değişimlerin kesin bir zaman ölçeği üzerinden belirlenememiş olması nedeniyle, günümüzde giderek geçerliliğini yitiren bir yöntem olarak görülmektedir.

Yaklaşık olarak geçen yüzyılın ikinci yarısının başlarından itibaren geliştirilen takvim yılı bazında ağaç halkalarının sayımı, karbon 14 (C^{14}), kozmojenik izotoplar, potasyum-argon, argon-argon ve uranyum serileri gibi radyoaktif izotopların yarılanma ömrü üzerine kurulu izotopik yöntemler, fizyon izi, optik uyarlamalı luminesans ve elektron devir rezonansı gibi radyojenik yöntemler ve obsidiyan hidrasyonunun ve organik kalıntılarda korunmuş olarak bulunan proteinlerde zamana bağlı olarak meydana gelen değişimlerin (amino asit rasemizasyonu) belirlenmesi üzerine kurulu kimyasal yöntemler kapsamında, arkeolojik öneme sahip maddi kültür kalıntılarını ve paleortamda gerçekleşen değişimleri mutlak yaş bazında tarihlendirmek olasıdır.

Bu nedenle herhangi bir zamansal döneme ait arkeolojik materyalin ve yaşam biçiminin açıklanılmasında izlenecek yol, yerbilimlerinin dolaylı olarak sağlayacağı ortamsal verilerden yararlanılması yanı sıra, arkeolojik verilerin de kimyasal ve isotopik analizlerinin yapılarak radyometrik yaşlandırmalar eşliğinde disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınarak değerlendirilmesi olmalıdır. Bu disiplinler arası yaklaşım, Anadolu'nun arkeolojik geçmişinin ve kültürel gelişiminin mekânsal ve zamansal boyutlarıyla kavranmasına yeni katkılar sağlayacaktır.

Arkeolojide disiplinler arası yaklaşım ile ilgili görüşlerimi, *"Doğu Anadolu Arkeolojisinin sorunları ve çözüm önerileri"* konulu bu panelde söyleme olanağı sunan sayın Prof. Dr. Mehmet Işıklı' ya, bu paneli yürüten sayın başkana, paneli ilgi ile izleyen arkeoloji camiasının değerli akademisyenlerine ve öğrencilerine sonsuz teşekkürlerimi iletmeyi bir borç bilirim.

Uzman Dr. Arkeolog Gülşah ALTUNKAYNAK:
(Erzurum Arkeoloji Müzesi)

Biz müze arkeologları için en önemli sorun zaman ve mekân olgusudur. Nitekim istediğimiz zaman, istediğimiz yerde kazı çalışması yapamıyoruz, bize neresi gösteriliyorsa o alan üzerinde çalışmalarımızı gerçekleştiriyoruz. Bir diğer önemli husus ise projeler kapsamında yapılan kurtarma kazılarıdır. Bizim için bu proje sürelerinin kısıtlı oluşu yine önemli bir engeldir. Projeyi gerçekleştiren kurum ve kuruluşlar tarafından bizler risk olarak görülüyoruz. Bunun sebebi, proje süresinin uzamasının, inşaat ekibi için gereken sürede işlerini tamamlamamalarına neden olmasıdır.

Doğu Anadolu araştırmalarında zaman kısıtlamasının yanı sıra mekân da önemli bir unsur oluşturmaktadır. Nitekim bu konunun en güzel örneklerinden Alaybeyi Kazılarıdır. Kazılan alanlar daha geniş belirlenebilseydi Kuzeydoğu Anadolu arkeolojisi adına daha pek çok veri sağlayabilirdik.

Yerleşimin topografik durumunun, höyük görünümünde olmayışı bu alanın biz arkeologlar tarafından tespitini zorlaştırmıştır. Ancak kısıtlı çalışma ortamına rağmen, Erken Tunç Çağına ait ana tanrıça kültü, Geç Demir Çağına ait zengin hediyeli mezarlar gibi çok fazla önemli veri elde etmeyi başardık. Hatta Kuzeydoğu Anadolu'nun en erken yerleşimini tespit ettik. Bunun yanında Geç Demir Çağı'ndaki kemikler üzerine yaptığımız analizlerde bu insanların, Akdeniz tipi insanlar olduğunu öğrenmiş bulunmaktayız. 3 yıl süren ve Posof'dan başlayarak Keşan'dan Avrupa'ya devam eden TANAP Projesi sırasında en fazla ve 9 ay süren sezonu ile en uzun kazıyı Erzurum Müzesi olarak Erzurum'da gerçekleştirmiş bulunmaktayız. Arkeolog adayları, mezun olduktan sonra bir kısmı, serbest arkeologlar, proje arkeologları olarak çalışacaktır. Onlara en önemli tavsiyem, çok fazla kazıya gitsinler, fazla deneyim kazansınlar. Çünkü dar zamanlarda gerçekleştirilen kurtarma kazılarında, yapacakları hatalar Arkeoloji için hayati önemde olabiliyor. Bu nedenle meslek hayatına atılmadan önce mümkün olduğunca donanım kazanmalarını önemle tavsiye ediyorum.

Erzurum Arkeoloji Müzesi Müdürü Mustafa ERKMEN:

Öncelikle bu gerçekleştirilen panel bana göre bir "atölye çalışması" niteliğindedir. Bu tip atölye çalışmaları sık sık yapılmalı. Bahsedeceğim birinci sorun, kazılarda müzeler ile üniversite öğretim üyeleri arasında bir kopukluk yaşanmaktadır. İkinci sorun ise geniş kapsamlı projelerde belirlenen kazıyı istediğimiz kazı tekniğinde yapamıyoruz. Örneğin bir boru hattı projesinde bir höyüğü kazmaya üstten başlayamıyoruz boru hattının geçeceği yerden kazıya başlamak zorunda kalıyoruz. Yapılan yüzey araştırmalarında tespit edilememiş yaklaşık 600 dönümlük bir arkeolojik alanda Kalkolitikten Demir Çağına giden kültür tabakaları kazılmıştır. Biz böyle bir alanı çalışacağımız zaman bile kendi planlarımızı yapamıyoruz. Eğer alanın tam kenarından boru geçecekse kazabilme imkânına sahip oluyoruz. Tüm bu olumsuzlukların yanında yapmış olduğumuz kazılarda tüm arkeolojik teknikleri kullanma çabası içindeyiz. Çalışmalarda alan sınırlanması sorunu ile karşı karşıya kalıyoruz. Bütün yaptığımız kazıları yayınlayamasak bile elde edilen sonuçları etütlük ve envanterlik olarak belgelendirdiğimizi söylemek istiyorum.

Erzurum Restorasyon ve Konservasyon Bölge Laboratuvarı Müdürü Lokman KEMALOĞLU:

Üniversitenin düzenlemiş olduğu bu panelde bizim de yer almamız arkeolojinin sorunlarının farkına vardığımızı göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü arkeoloji bizim açımızdan bütün bilimleri bir arada çalıştırabilecek en temel bilim dalıdır. Arkeolojik çalışma yapılırken mimara, kimyacıya, fizikçiye yer verilmiyorsa orada tam manası ile bilimsel bir kazı çalışması yapılmıyor

diyebiliriz. Eğer çeşitli analizler yoksa bizim yapmış olduğumuz çalışmalar sonuçta eserleri ortaya çıkarıp kendi sahamızda çalışmaktan öteye gitmeyecektir.

Esasında restorasyon ve konservasyon üzerinde durmalıyız. Bu arada dört aydır restorasyon ve konservasyon müdürlüğünde görevliyim. Sevinerek ifade edebilirim ki olumlu bir gelişme olarak gördüğümüz ve 2015 yılında hizmete başlayan Atatürk Üniversitesi Doğu Anadolu Yüksek Teknoloji Uygulama ve Araştırma Merkezindeki (DAYTAM) yaklaşık 40 milyon liralık cihazı çalışmalarını yürütmek üzere teknik restoratörlerin kullanımına açtı. Atatürk Üniversitesi Rektörlüğüne şükranlarımızı arz ederiz. Bu sayede Erzurum Restorasyon ve Konservasyon Bölge Laboratuvarı Müdürlüğü analiz yapma potansiyelini arttırdığı gibi olumlu sonuçlarını daha yeni yeni görmeye başladık.

Temel olarak bir sorun ile karşılaşıldığında çözüm hep başkasından bekleniyor. Mesela üniversite camiasındaki hocalarımız bilgi kendilerinde olduğu için kendilerine müracaat edilmesini, Kültür Bakanlığı yürütmenin kendisinde olduğu için hocaların kendisine gelmesini bekliyor; öğrenci arkadaşlarımız zaten biz burada çalışacağız deyip her türlü imkânın verilmesi gerektiğini söylüyor. Eğer bir sorun varsa burada her sektör için var. Dolayısıyla yaptığımız çalışmaların sonuçlarını yayınlamadıktan sonra, müzelerin depoları akademisyenlere açılmadıktan, buradaki eserleri çalışmadıktan sonra bir anlamı kalmıyor. Sonuç olarak karşılıklı anlayışı en üst noktaya çıkarmamız gerekiyor.

Burada yöntemlere de değinmek istiyorum. Bizler öğrenciyken kazılarda çıkarılan seramikleri fırçayla parlatana kadar yıkamamız öğretiliyordu. Bu çalışma aslında seramik üzerinde bulunabilecek ve eseri tanımlama noktasında bize önemli ipucu verecek olan mesela Tunç Çağına işaret edebilecek bir katran veya reçinenin yok olmasına sebebiyet vermektedir. Bu yanlış yöntem ile seramik üzerindeki tarihi belgeler silinip atılmış oluyor aslında, yıkamadan önce konunun uzmanları tarafından inceleme yapılması gerekmektedir. Onun için tekrar vurgu yapmak istiyorum ki, kazı alanında farklı disiplinlerdeki uzmanların da davet edilmesi gerekiyor. Burada şunu memnuniyetle ifade edebilirim ki artık Radyo karbon tarihleme çalışmalarını Anadolu'daki laboratuvarlarda da yapmaktayız.

Bazı yapılan çalışmaların anlam kazanabilmesi için kırsal yaşamın ve kentsel kültürün nasıl yaşandığını öğrenmek gerekmektedir. Şehirden giden bir öğrenci için gördüğü birçok şey çözümsüz ve anlamsızken köyde temel yaşam malzemesi olarak karşımıza çıkabiliyor.

Kültür Bakanlığı'nın yönetmelik çıkarırken Üniversitede görevli akademisyenlerden de görüş alınmaktadır. Ancak maalesef Doçent ve Profesör ünvanlı hocalarımıza kazı verilmesi yönündeki karar, "kazılara yönlendirilecek doçent sayısı ne kadar yeterli?" sorusunu akla getirmektedir. "Doktorasını bitiren akademisyene güvenemeyecek miyiz" diye de düşünmeden edemiyoruz. Bunların hepsi, iletişim eksikliklerinden, Arkeolog camiası olarak tek dilden konuşulmamasından, konuları farklı düşüncelerin ve çalışmaların esiri olarak farklı taraflara çekmemizden kaynaklanmaktadır.

Bunun sorumlusu aslında biz arkeologlarız. Arkeologlar olarak birbirimizi sevmiyoruz ve birbirimizle aynı çatı altında konuşamıyoruz. Dolayısıyla müzeden arkeolog kurtarma kazısı yapabilirken öbür tarafta birçok kazıya katılmış yardımcı doçentlere kazı verilmiyorsa bu bir olamayışımızdandır. Yapılan kazılar daha çok hızlı şehirleşme ve kentsel dönüşüme, daha hızlı çalışılması noktasına dönüştüğünden dolayı biz arkeologların kazı çalışmaları artık bir sorun olarak görülmektedir. Biz burada çözüm istiyorsak eğer kurumlar arasında diyaloğu her anlamda sürdürülebilir hale getirmemiz ve kendi içimizdeki sıkıntıları gidermemiz gerekiyor. Bana da bu konuşmada söz verdiğiniz için teşekkür ediyorum.

Dr. Öğr. Üyesi. Haluk SAĞLAMTİMUR:
(Ege Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü)

Konuşmama bir istatistik ile başlamak istiyorum. İstatistiki bilgilere göre; Türkiye'de 49 arkeoloji bölümü var. Bunların 10 tanesi ayrıca ikinci öğretim de vermektedir. Bakıldığı zaman her yıl 3500-4000 civarında arkeoloji bölümleri mezun vermektedir. Meslek olarak gittikçe büyüyoruz, yakın zamanda daha yüksek rakamlara rakamlara ulaşacağız ki 7-8 üniversite Arkeoloji Bölümü açabilmek için YÖK'e başvurmuş durumdadır. Burada istihdamı sağlayabilmek için belediye yasasında köklü bir değişikliğe ihtiyaç vardır. Belediyeler kadrolu olarak belli sayıda arkeolog çalıştırmalıdır. Türkiye'de toplam 4500 civarı büyük küçük belediye bulunmaktadır. Bu istihdam için Arkeologlar Derneği'nin önerdiği yasa şu anda mecliste gündeme alınmayı beklemektedir. Bu yasa ile 9-10 bin civarında arkeolog belediyelerde işe başlayabilir. KUDEB'teki yapılanmanın sorunları için üst düzeyde yerel yönetimlere ihtiyacımız olduğu açıkça görülüyor. Bu nedenle öncelikle beklentileri karşılayabilmek için bilmemiz gereken 'Yerel yönetimler bizden neler bekliyor? Biz onlara neler verebiliriz?'. Prof. Dr. Metin Sözen başkanlığında yönetilen ÇEKÜL Vakfı'nın desteği ile Tarihi Kentler Birliği ve Kaleli Kentler Birliği oluşumları var. Bu oluşumlar ve üniversitelerle birlikte belediyelerle ortak çalışmamız gerekmektedir. Sonuçta soyut ve somut kültürel varlıkların kurtarılması

gerekiyor. Bizim amacımız belediyelerin bize para vermesi değildir. Özellikle büyük şehirlerde belediyelerin arkeolojik çalışmalara çok yardımı dokunmaktadır. Bazı çalışmalarda elde edilen bulgular belediye çalışanlarının bakış açılarını değiştiriyor. Örneğin Zeugma'da çıkan Çingene Kız gibi buluntular kentin reklamı açısından da büyük bir artı sağlıyor. Herkes kendi şehrinde Efes gibi bir kent bekliyor. Sahip olduklarını restore edip turizme katkıda bulunmak istiyor. Biz bu konuda belediyelere yardımcı olabiliriz. Örneğin gidip o şehrin tarihini ve kültürünü anlatmak iyi bir başlangıç olacaktır. Biz arkeologlar ne kadar yapıcı ve ılımlı olursak onların da bize geri dönüşleri bir o kadar iyi olacaktır. Özellikle belediye yasasının çıkması durumunda istihdam edilen arkeoloji mezunu kişi sayısında önemli sayıda bir artış olacağını düşünmekteyiz.

Kapanış Yazıları

Moderatör: Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ
(Atatürk Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü)

Doğu Anadolu arkeolojisinin sorunlarının konuşulduğu bu panelde kronolojik olarak planlanmış oturumlar sohbet havasında gerçekleşmiş ve tartışılmıştır. Sunumalar ve tartışmalar sonucu belirlenen önemli noktalar aşağıdaki şekliyle ortaya konulmuştur:

-Erzurum ve civarının Prehistoryası ile ilgili bilgilerin oldukça yetersiz olmasının en büyük nedeni, bölgede yapılan araştırmaların yetersiz oluşu şeklinde belirlenmiştir.

-Mağaralarda ve kayalar üzerinde tespit edilen resimlerin tarihlendirilmesi sorunludur.

-Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde Neolitik Dönem ile ilgili bilgilerimiz yok denecek kadar azdır. Bunun en büyük sebebi stratigrafi ortaya koyan kazıların olmayışıdır. Erzurum ve civarında ova seviyesinde de tespit edilebilmiş bir Neolitik Dönem yerleşim yeri yoktur.

-Bölgede temel sorunlardan biri, MÖ 2. Binyıl ve Erken Demir Çağını kapsayan arkeolojik süreci açıklama noktasındadır. Bu süreçleri kronolojik veya materyal kültür anlamında tanımlamaya ve bir stil kritiği yapmaya çalışılan eserler daha çok yüzey araştırmaları ve kaçak kazılarda elde edilen verilerdir.

-Erken Demir Çağı noktasında Urartu Dönemi'ne geçiş büyük bir problem teşkil etmektedir. Bu kapsamda Doğu Anadolu coğrafyasına yayılan yivli seramiklerin kronolojisi konusunda da problem olduğunu düşünülmektedir.

-Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki üniversiteler, daha çok sayıda kazı ve araştırma yapmalı, yüksek lisans ve doktora tezi yapmakta olan genç akademisyenler bölge arkeolojisinin bilinmeyen dönemlerini çalışmaya teşvik edilmelidir. Bununla birlikte gelecekteki tez konuları arasında müzelerin depolarında bulunan eserlerin incelenerek yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir.

-Bölgenin bakir kalmasının sebeplerinden biri de, araştırmacıların bölgede çalışma konusundaki isteksizliğidir. Bölgenin, çevre ve iklim koşulları açısından sahip olduğu zorlukların yanı sıra, güvenlik konusunda taşıdığı riskler de araştırmacıları bölgeden uzaklaştırmaktadır.

-Etrafımızda yer alan komşularımızdan Ermenistan'da, Gürcistan'da, İran'da özellikle son dönemde ulusal ve uluslararası boyutta çeşitli ve çok ciddi projeler ve kazılar yapılmaktadır. Ancak Bölgenin politik koşullarına bağlı, bilim insanları arasındaki işbirliği ve koordinasyon eksikliği görülmektedir. Bölge ülkeleri arasındaki politik sorunlar ve sürtüşmeler, ne yazık ki arkeoloji alanına da yansımaktadır.

-Bölgedeki kazı çalışmalarının özendirilmesi, kazılardan elde edilen bulguların ve bilgilerin, araştırmacılar arasında paylaşılması sağlanmalıdır. Bölge genelinde bilgi ve insan dolaşımı daha rahat ve sorunsuz yapılabilirse, birçok sorunun çözüme kavuşacağı düşünülmektedir.

- Urartu Devleti sınırları içerisinde ele geçen ve Akamenid dönemine tarihlenen boyalı seramiklerin köken sorunu ortaya çıkmıştır. Bugüne kadar yapılan kazılarda yalnız Karmir Blur'da çıkanların Urartu dönemine ait olduğu biliniyor. Bu konuda bölgedeki kazılar eksik ve Ardahan, Kars ve Ağrı'daki kazılar ise oldukça yetersiz kalmaktadır.

-Urartu arkeolojisinin problemlerinden bir tanesi, şu ana kadar yapılmış olan bütün kazıların maalesef küçük kalelerde değil de Ayanis, Çavuştepe, Anzaf gibi Urartu merkezlerindeki büyük kalelerde yapılmış olmasıdır. Urartu dönemine ait küçük kalelerden yapılacak arkeolojik kazı, Urartu'nun küçük kaleleriyle büyük kaleleri arasındaki farkları da ortaya koyması açısından önemli olacaktır.

-Urartu krallığı günümüz Türkiye sınırlarının dışına da taşan çok geniş bir coğrafyaya yayılmaktadır. Bundan dolayı Urartu araştırmalarına sadece Türkiye sınırları içerisinde kalan kısmı değil, Kuzeybatı İran, Ermenistan ve Gürcistan coğrafyası da bunun içerisine dâhil edilmelidir. Çalışmaları yürütmek ve farklı ülkelerle koordinasyonu sağlamak amacıyla ilgili ülkelerden bilim

adamlarının katılacağı bir bilim heyeti oluşturulması ve geniş bir platformda tartışma yapılması çok daha faydalı olacaktır.

-Doğu Anadolu'nun kronolojisini çıkartmak, sıradan halkın yaşadığı höyüklerin çalışılmasıyla mümkün olacaktır.

-İran'da yakın zamanda başlatılan Hasanlu Projesiyle birlikte Demir Çağı tabakalarının yeniden düzenlenmesi yapılmaktadır, bunun benzerinin Doğu Anadolu için de gerçekleşmesi gerektiği düşünülmektedir.

-Doğu Anadolu arkeolojisinde terminoloji ve kronoloji problemi var ama bunlar da ancak bir araya gelip tartışılarak ve sistemli kazılar yapılarak çözüme kavuşabilir.

-Klasik arkeoloji bilim dalının temelleri batılı arkeologlarca atılmış, bu bilimde uzman olan Anadolulu arkeologlar ise bu temel üzerine tecrübe sahibi olmuştur. Ancak Doğu Anadolu'nun antik kültürleri dünya çapında ilgi görmediğinden bu bölgenin arkeolojisinin temellerinin atılması işi genel olarak yerli arkeologlara düşmüş; az sayıdaki arkeolog kısıtlı imkânların el verdiği ölçüde bölgenin arkeolojisini anlamaya çalışmış ve iyi niyetlerle bunu gerçekleştirmeye çalışırken de çoğu zaman yalnızlaşmışlardır.

-Kaya mezarları ve taş dam yapıları yeniden değerlendirilmelidir.

-Herhangi bir arkeolojik çalışma alanında yaşanan paleoortamsal koşullara ait paleocoğrafya, paleoiklim, paleofauna ve paleoflora verilerinin güvenilir bir stratigrafi ve kronoloji bağlamında irdelenerek belirlenmesi, arkeolojik araştırmalar bakımından büyük bir önem arz etmektedir.

-Kurtarma kazılarında yeterli süre tanınmalıdır.

-Gerçekleştirilen panel bir "atölye çalışması" niteliğindedir. Bu tip atölye çalışmaları sık sık yapılmalı. Kazılarda, müzeler ile üniversite öğretim üyeleri arasındaki kopukluklar giderilmelidir.

-Arkeolojik çalışma yapılırken mimara, kimyacıya, fizikçiye yer verilmiyorsa orada tam manası ile bilimsel bir kazı çalışması yapılmıyor denilebilir. Birlikte çalışma sağlanmalıdır.

-Temel olarak bir sorun ile karşılaşıldığında çözüm hep başkasından beklenmektedir. Karşılıklı anlayışı ve yardımlaşmayı en üst noktaya çıkarmak lazımdır.

-Kültür Bakanlığı, yönetmelik çıkarırken Üniversitede görevli akademisyenlerden de görüş almalıdır.

-Belediye yasasında köklü bir değişikliğe ihtiyaç vardır. Belediyeler kadrolu olarak belli sayıda arkeolog çalıştırmalıdır.

- Öncelikle beklentileri karşılayabilmek için bilmemiz gereken, Yerel yönetimler bizden neler bekliyor? Biz onlara neler verebiliriz? Bu oluşumlar ve üniversitelerle birlikte belediyelerle ortak çalışma gerekmektedir.

Yürütücü: Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI
(Atatürk Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü)

Son Söz
Yükseklerin Arkeolojisi

Ülkemiz topraklarının beşte birini oluşturan dağlık Doğu Anadolu bölgesi zorlu ama bir o kadar da gizemli coğrafyası ile öne çıkmaktadır. Bölge sahip olduğu sıra dışı coğrafi özelliklerinin, doğal kaynaklar açısından sahip olduğu zenginliğinin yanı sıra özel lokalizasyonu ile de önemlidir. Yakındoğu'nun önemli kültür bölgelerine olan komşuluğu bölgenin her dönemde kültürlerin geçiş noktasında olmasına sebep olmuştur. Bu durum Paleolitik dönemde Neandertallerin Kafkasya'ya ulaşma serüvenleri ile başlar ve çağlar boyunca devam eder. Zorlu coğrafya ve iklim koşulları Mezopotamya'daki gibi yoğun yerleşmelere ve büyük çaplı kültürel yapılanmalara olanak tanımasa da bölge hemen hiçbir dönemde tamamen boş değildir. Prehistorik dönemlere dair izler çok güçlü değilse de Kalkolitik'ten itibaren bu izler daha belirginleşecektir. Bölge için asıl dönüşüm noktası büyük bir kültürel yapılanma ile tanışacağı Erken Tunç Çağlar olsa da dağlık yöre, kentleşme ve devletleşme süreci ile Demir Çağ gibi geç bir dönemde tanışacaktır. Geç Demir Çağ'ın Akhamenid Hanedanlığı ve onu izleyen Hellenistik ve Roma dönemlerinde bölgenin sosyo-politik ve kültürel durumunun ne olduğu çok net değilse de bölgenin tamamen boş olmadığı kendi dinamiklerine özgü bir yapılanma içerisinde olduğu aşikârdır.

Yukarıda ortaya konulmaya çalışılan arkeolojik geçmişten de anlaşılacağı gibi bölgenin arkeolojik potansiyeli oldukça yüksektir. Ama ne yazık ki bölge hiçbir zaman sahip olduğu bu zengin potansiyele paralel bir araştırma yoğunluğuna sahip olamamıştır. Yüz yılı aşan bir araştırma tarihçesine sahip olmasına karşın bölgede sınırlı sistematik arkeolojik çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bunların da bölgesel ve dönemsel dağılımı büyük dengesizlik gösterir. Baraj kurtarma kazıları eksenli bölgesel çalışma yoğunluğunda Yukarı Fırat Havzası başı çekerken bölgesel arkeolojik ilgi büyük

oranda Urartu ile sınırlı kalmıştır. Bu durum bölge arkeolojisindeki temel bir dizi sorunun çözümsüz kalmasında etkili olmuştur. Bu çok olumlu olmayan tabloya bölgenin her açıdan taşıdığı olumsuz koşullar gereği arkeologların yeterli ilgiyi göstermemesi de eklenince durum yerini daha karanlık bir tabloya bırakmaktadır. Bu durumda belki de bölgedeki arkeolojik araştırmaların artması resmi yollardan yapılacak teşvik ve destekleyici önlemlerle gerçekleşecektir. Bölge arkeolojisi sahip olduğu bu özellikler gereği hiç şüphesiz pozitif bir ayrımcılığı hak etmektedir.

Bu kadar kronikleşmiş sorunları olan Doğu Anadolu Bölge arkeolojisini masaya yatırmak amacıyla organize edilen bu panelin öncelikli amacı bölge arkeolojisi açısından bir farkındalık yaratmak, sorunların tespitini yapmak ve bunlar için olası çözüm önerileri geliştirmektir. Bölgede çeşitli araştırmalar yapmış, bölge arkeolojisi konusunda söyleyecek sözü olan ve önemli bir kısmı bu bölgede yaşayan ve yine bölgede arkeoloji eğitimi vermeye çalışan bilim insanlarının katılımıyla da bu panel ayrıca önemli bir başlangıçtır. Bu katılımcılar hali hazırda bölge arkeolojisinin gelişimi için mücadele veren insanlardır. Bu panel az önce ifade ettiğimiz gibi bir başlangıçtır. Bunu izleyecek daha kapsamlı benzeri bilimsel organizasyonlar hiç şüphesiz bu kronik problemlerin çözümüne önemli bir katkı sağlayacaktır.